

ЛІТЕРАТУРА

1. Drzazgowski M. Zapożyczenia ruskie w języku pisarzy kresowych i średzkowopolskich XVII–XIX w. / M. Drzazgowski // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 28. – Warszawa, 1991. – S. 51–64.
2. Jurkowski M. Ukrainizmy w języku Juliusza Słowackiego / M. Jurkowski // Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1974. – S. 105–133.
3. Słowacki J. Balladyna / J. Słowacki. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976. – 231 s.
4. Słowacki J. Beniowski / J. Słowacki. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1949. – 510 s.
5. Słowacki J. Dramaty / J. Słowacki. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1951. – 411 s.
6. Słowacki J. Dramaty: wybór. T. 1–2 / J. Słowacki. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972. – T. 1. – 635 s.
7. Słowacki J. Krol-Duch / J. Słowacki. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972. – 679 s.
8. Słowacki J. Poematy / J. Słowacki. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959. – 438 s.
9. Słowacki J. Sen srebrny Solomei / J. Słowacki. – Krakow : Spółka Wydawnicza, 1923. – 175 s.
10. Słowacki J. Trzy poematy / J. Słowacki. – Krakow : Spółka Wydawnicza, 1925. – 98 s.
11. Słowacki J. Utwory wybrane. T. 1–2 / J. Słowacki. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967. – T. 2. – 810 s.

УДК 821.161.2: 82-146.2

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ “ПТАХ” У ПІСНЯХ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Микитів Г. В., ст. викладач

Запорізький національний університет

У статті здійснено когнітивно-ономасіологічний аналіз концепту “птах” як лінгвокультурими в літературних піснях.

Ключові слова: концепт, символ, образ, лексема, орнітонім, птах, семантика.

Микутив Г. В. ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА “ПТИЦА” В ЛИТЕРАТУРНЫХ ПЕСНЯХ / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье осуществлен когнитивно-ономасиологический анализ концепта “птица” как лингвокультуримы в литературных песнях.

Ключевые слова: концепт, символ, образ, лексема, орнитоним, птица, семантика.

Mykytiv G. V. CONCEPT “BIRD” VERBALIZATION IN OF SONGS OF LITERARI ORIGIN / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article is devoted to the cognitive onomasiological analysis of the concept “bird” as linguaculturem in literary songs.

Key words: a concept, a symbol, an image, a lexeme, an ornithonim, a bird, semantics.

У мовознавчих працях останніх десятиліть особливо актуальним є дослідження механізмів відображення мовного реального світу, систематизація та аналіз концептів у широкому лінгвістичному просторі. Відомо, що кожна мова відображає певний спосіб організації та сприйняття світу (або його концептуалізації). На думку О. Кубрякової, “концептуалізація – це усвідомлення інформації, що надходить, конструювання предметів і явищ подумки, яке веде до утворення певних уявлень про навколошній світ у вигляді концептів (тобто фіксованих у свідомості людини розумінь, значень)” [7, с. 10]. Концепт є базовою частиною концептуальної системи та основою для розуміння національного менталітету. Іншими словами, концепт – це культурно зумовлений компонент концептуальної системи людини і мовної картини світу, оперативна одиниця мовлення, пам’яті і духовної сфери людини. Притаманний мові спосіб концептуалізації дійсності значною мірою є національно-спеціфічним, тому носії різних мов нерідко світ “бачать” по-своєму (С. Семчинський, М. Кочерган, Б. Головін). Як слушно зауважує Ю. Апресян, “основні концепти мови складаються в певну єдину систему поглядів, своєрідну колективну філософію, що нав’язується як обов’язкова всім носіям мови” [1, с. 44]. Концепт – це і результат суб’єктивної переробки пізнання людиною дійсності.

Діалектична єдність лінгвального й концептуального аспектів характеристики явищ дійсності розкривається в теоріях картин світу, що активно розробляються як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Більшість сучасних дослідників (М. Алефіренко, С. Воркачов, В. Жайворонок, В. Карасик, В. Колесов, О. Кубрякова, В. Маслова, О. Селіванова, Ю. Степанов та ін.) переконані, що мовна картина світу формується передусім системою ключових концептів.

Тенденція до взаємопроникнення різних галузей наукового знання – одна з головних характеристик науки кінця ХХ ст.

Метою статті є всебічний аналіз концепту “птах” як лінгвокультурного в піснях літературного походження.

Концепт проник практично у всі галузі гуманітарних вчень. Він став причиною створення розділу лінгвістики – когнітивна лінгвістика, яка витлумачується як “один із найсучасніших і перспективних напрямів лінгвістичних досліджень, які вивчають мову у її взаємодії з різними мисленнєвими структурами і процесами: увагою, сприйняттям, пам’яттю тощо” [3, с. 3].

Когнітивна лінгвістика “розвиває успадковану від лінгвістики, філософії, психології класичну проблему зв’язків між мовою та мисленням, яка традиційно вирішувалася в лінгвістиці через лінгвістичний аналіз понять і суджень” [14, с. 169]. Вона “розглядає мову як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямованих на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою” [10, с. 213].

Центральна ідея, яка об’єднує чисельні дослідження в межах лінгвокогнітивного напряму, полягає в тому, що знання людини представлені у вигляді певних структур – когнітивних моделей або ментальних репрезентаций, чільне місце серед яких посідає концепт (О. Кубрякова, Дж. Лакофф, М. Джонсон, А. Ченкі, С. Жаботинська).

У лінгвістиці зроблено декілька підходів до дослідження концептів. В. Карасик усі сучасні підходи дослідження концептів зводить до двох основних взаємододаткових типів – дослідження концепту як лінгвокогнітивної та лінгвокультурної сутності [див.: 4, с. 139]. Тобто аналіз концепту йде чи від індивідуальної свідомості до культури, чи від культури до індивідуальної свідомості. Ономасіологічний підхід чи номінативно-репрезентативний (від значення до форми, тобто засобів його позначення) моделювання концепту використовується у контрастивних або порівняльних дослідженнях з метою виявлення особливостей вербалізації концептів у різних картинах світу. Цей підхід апелює до орієнтації мовної одиниці на ментально опосередкований зв’язок зі світом дійсності [див.: 9, с. 16].

Не всі концепти набувають мовної об’єктивації, однак лише співвіднесеність концепту з одиницею мови робить його об’єктом лінгвістичного аналізу. Тому автори переважної більшості когнітивних теорій виходять з трактування концепту як “посередника між словами та позамовною дійсністю” [цит. за: 8, с. 9], прирівнюючи значення мовних виразів до концептів, які вони репрезентують [див.: 6, с. 92].

Концепти конструкують наше знання про живі істоти та об’єкти, що є базою когнітивної сутності, яка дозволяє пов’язати зміст зі словом. Отже, концепт тісно пов’язаний з асоціативним простором лексем і в ньому проявляється.

Організація асоціативних зв’язків репрезентує одну з моделей збереження знань у пам’яті людини. Ця модель існує у свідомості як матриця, кожен сегмент якої пов’язаний з інформацією у довготривалій пам’яті людини і активізується разом з нею. Модель асоціативної організації пам’яті сприяє появи асоціативно пов’язаних між собою концептів. Представники національно-культурної моделі спільно вибирають ті чи інші асоціативні зв’язки залежно від етноспецифичної ментальності. Серед загальнонаціональних та індивідуально-авторських концептів, національний є найбільш узагальненим. Він конкретно репрезентується в мовній свідомості, яка піддається когнітивному опрацюванню і постає в сукупності всіх валентних зв’язків, які є, у свою чергу, національно-культурно маркованими.

Це стосується, зокрема, концепту-символу “птах” у піснях літературного походження.

Концепт і символ – категорії, що при всій неоднозначності їхнього тлумачення та численних інтерпретацій у різних галузях знань (філософії, логіці, психології, лінгвістиці, культурології тощо) знаходиться в площині одного виміру, якщо розглядати їх з одних і тих самих загальнотеоретичних позицій.

Аналіз концептних і символічних категорій у їхній взаємодії можливий і в іншому ракурсі: на ґрунті висвітлення цих фундаментальних для гуманітарної сфери понять як складних онтологічних явищ, що вимагають комплексного підходу, розрахованого на визначення їх природи шляхом застосування методик проміжних дисциплін, таких, як лінгвокультурологія, психолінгвістика, етнолінгвістика і под. Вочевидь, має бути окреслене те коло параметрів, ознак, ширше – узагальнених характеристик, що, з одного боку, зближують, з другого, розводять категоріальні властивості вербалізованих концептів і символів у межах тих самих принципів [див.: 5, с. 168].

Реалізуючись у символі, загальна ідея не піддається “концептуалізації”. Виходить, символ відділений від концепту своєю здатністю вважатися “дійсною реальністю”. Але ж, з більшою чи з меншою силою вірогідності, сприймаючи символ не як віртуальну, а як дійсну реальність, у кожному випадку мовець не може, бодай опосередковано, не пов’язувати символізований предмет із тими чи іншими поняттями, а відтак не підводити під певий концепт.

До того ж у тлумаченні концепту, а позаяк і символу при можливості їх архетипного осмислення присутній і етнічний, національний компонент, який істотно позначається не лише на окресленні смислу, а й на співвідношенні цих категоріальних одиниць. За визначенням Ю. Степанова, концепт – “те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини” [11, с. 43]; за Н. Арутюновою, символ набуває своєї функції “в житті соціуму, держави, релігійної або культурної спільноти, ідейної співдружності” [2, с. 26]. Отож передбачається проекція цих понять на конкретний етнічний простір.

Оцінно-значенисві показники слова-символу формуються внаслідок розширення образної бази слова в процесі його перетворення на образ-ідею на ґрунті національно-культурної традиції. Як зазначає В. Телія, “про роль мовної картини світу в пізнанні є величезна література, однак як видається, в ній недостатньо чітко визначена роль символів, що одержують мовне втілення, в організації культурно-національної системи критеріїв оцінки...” [12, с. 39-40]. Ця культурно-національна своєрідність виявляє себе через чинник антропометричності, тобто через співвідношення з еталоном, яке носій етнічної культури розглядає як символ, незалежно від його екстенсіоналу (поняття символу, за таким тлумаченням, зближується з національно орієнтованим стереотипом) [див.: 12, с. 41].

Семантичне поле концепту “птах” досить численне в піснях літературного походження. Назви, які позначають птахів, наділені додатковим змістом, стають словами-символами.

У пісенній творчості слов’ян центральним образом виступає символ-концепт *дочки-пташки*: “Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки: / Одна, як та пташка в далекім краю! / Пошли ж ти їй долю – вона молоденька, – / Бо люди чужій її засміють” [13, с. 339]. Символічний образ пташки з’являється в пісні про долю дівчини-сироти, для якої автор просить щасливого життя.

Найбільшого поширення набула лексема голубка, що в пісених текстах символізує кохану дівчину: “Між горами там долина, / В тій долині єсть хатина, / В тій хатині дівчинонька, / Дівчинонька-голубонька” [13, с. 375]; “Без тебе, Олесю, пшеници возити, / Без тебе, голубонько, тяжко в світі жити” [13, с. 392]; “Як день, так ніч, то рве душу, / Я до тебе прийти мушу, / Голубко кохана, / Олесю жадана!” [13, с. 393]. Приклад і звертання, які сприяють ототожненню дівчини з голубкою, витворюють символ, конкретизований у реальних зорових картинах, за якими відчуваються пропущені ланки порівняння, формально не вираженого, але наявного у внутрішньому змісті пісенного образу.

У літературних піснях голуби символізують подружню вірність, чисте кохання: “Чи винна ж голубка, що голуба любить? / Чи винен той голуб, що сокіл убив? / Сумує, воркує, білим світом нудить, / Літає, шукає, дума – заблудив” [13, с. 339]. Орнітальні символи найчастіше використовуються в українських піснях для змалювання образу матері. Найбільш вживаним символом матері в пісенному мовленні українців виступає образ голубки: “Ой мамо, голубко, не плач, не ридай – / Готуй рушники і хустки вишивай; / Нехай за нелюбом я щастя утрачу – / Ти будеш весела, – одна я заплачу” [13, с. 368]. В основі образно-метафоричних перетворень слова-поняття *голубка* лежать тотемічні уявлення про перевтілення в пташку жінки-матері. Фразеологізми *готуй рушники* і *хустки вишивай* доповнюють семантику концепту *голубка*.

В іншій пісні семантико-сintаксичний паралелізм формує глибинний зміст через зіставлення пари голубів із чорною хмарою: “Жили ж ми з тобою, як голубів пара, / Тепер розійшлися, як чорна хара” [13, с. 393]. Явище природи виступає символом негативних емоцій, що відображені в семантиці загальнозважаного порівняння як *чорна хара*. Виразовою ознакою наділений і епітет *чорная*.

Переходячи з пісні в пісню, усталений образ голубки створює також тужливий настрій за минулими щасливими днями: “Ой річенъко, голубонько! / Як хвилечки твої, / Пробігли дні щасливі! / І радощі мої” [13, с. 377]. Гідронім підсилює символічність образу голубки, вказуючи на швидкоплинність щасливих днів.

Глибокий внутрішній зв’язок між давніми віруваннями і символічним значенням у літературних піснях проявляється через образ зозулі, яка, як правило, виступає символом-концептом віщування, вдівства, туги: “Як явір зелений головоньку склоне, / Зозуля кукукне, діброва застогне, / Мій кінь підо мною спіткнеться, здригне, / Тоді, моя мила, не буде мене!” [13, с. 362]. Поетична формула *зозуля кує* є типовою при змалюванні ситуації суму, горя, нещасти, сигналізує про біду. Поєднання окремих компонентів метафори в єдиний художній образ дає можливість створення асоціативних картин, певних узагальнень, отже, розширює значення окремих композитів і створює експресему, яка існує в контексті пісні. Архетипний образ зозулі символізує також долю людини: “Чи у лузі на калині / Ти (доля) зозулею куєш?” [13, с. 382].

Уособленням матері в літературних піснях виступає і символ-образ горлиці: "...Я, дочку пустивши, мовляв, на поталу, / Стогнатъ під землею, як горлиця, стану" [13, с. 367].

Концепт "птах" у літературних піснях здебільшого викликає постійні асоціації з людьми, тому він став словом-символом, основою постійних порівнянь і семантико-сintаксичних паралелізмів. Образ **лебідки** (**лебедоньки**) символізує вірне, щире кохання: "Ти не лякайся, що змерзиш, лебедонько, / Тепло – ні вітру, ні хмар, / Я тебе пригорну до свого серденька, / А воно палке, як жар" [13, с. 380]. Символічний образ **лебідки** виражає глибокий позитивно-оцінний зміст українських літературних пісень. Використання його у звертаннях засвідчує його персоніфікаційні можливості і виступає засобом пестливого позначення людини. Стилістична наснаженість тексту посилюється також маркованою суфіксациєю.

Сумним символом – вісником біди, нещаствя, смерті в пісенному мовленні українців постає **ворон**. З глибокої давнини він вважається лиховісним птахом: "З того часу на могилі / Стара мати плаче, / Над сивою головою / Тільки ворон кряче" [13, с. 405]. Уже сама згадка про ворона є свідченням типового для народних пісень мотиву суму, але в наведеному прикладі семантичний зв'язок встановлюється не між іменниками ворон і мати, а між ситуаціями кряче ворон і плаче мати. Унаслідок цього в семантичній структурі даного символу індукуються такі компоненти значення: крякання ворона виступає звісткою про загибель, передвіщає щось погане. Мотиваційна модель образу ґрунтуються здебільшого на асоціативних зв'язках: каркання ворона завжди приносить біду: "Як ворон до тебе віконце закряче, / За моря прискаке козаченько твій!" [13, с. 362].

Орел асоціативно пов'язаний з образом сильної, мужньої людини, яка відзначається сміливістю та відвагою. Проте вторинні осмислення цієї назви демонструють деякі нюанси асоціацій. У символічному значенні орел у піснях літературного походження співвіднесений із козаками, семантика цього символу визначається контекстом: "Підборкали яничари / Орлят України, / Підборкали та й вкинули / Живих в домовину" [13, с. 383].

Сокіл, подібно до орла, розвинув у пісенній творчості українців вторинні позитивно конотовані значення. В українських піснях соколом називали відважного, гарного юнака або чоловіка. У літературних піснях через образ сокола передається прагнення сироти до кращої долі: "Дивлюсь я на небо та й думку гадаю, / Чому я не сокіл, чому не літаю, / Чому мені, боже, ти крилець не дав? / Я б землю покинув і в небо злітав!" [13, с. 363].

Соловейко – символ радощів, молодості, любові. Слово-концепт наділене ідеєю вільного, без журного життя: "Сім'я вечера коло хати, / Вечірня зіронька встає. / Дочка вечерять подає, / А мати хоче научати, / Так **соловейко** не дає" [13, с. 353]. Лексема **соловейко** традиційно поєднується з діесловами зі значенням замилування, ніжності: "воркувати, щебетати: Воркує, щебече, / Немов **соловейко**, / І так мені любо, / Бабусю рідненька" [13, с. 391]. Контекст пісні визначає й іншу семантику образу-символу **соловейко**: "Не щебечи, **соловейко**, / На зорі раненько, / Не щебечи, малюсенький, / Під вікном близенько" [13, с. 366]. Зокрема в даному прикладі він символізує самотність.

Журавель – символ відданості рідному краю, тути, журби в українському фольклорі. У літературних піснях динамічний образ **журавлі** летять символізує втрату: "А журавлі летять собі / На той бік ключами. / Плаче козак – шляхи биті / Заросли тернами..." [13, с. 340].

У піснях літературного походження широко використовуються народнопісенні символи із семантичного поля-концепту "птах".

Також назви птахів у пісенній творчості українців за допомогою метафоризації, персоніфікації, порівняння, звертання створюють досить своєрідні фрагменти національно-мовної картини світу. Тип метафори птах – людина відіграє в контексті літературної пісні роль потужного експресивного засобу, що здебільшого надає суб'єктові метафори яскраво вираженої символічної маркованості та національно-культурної виразності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Новый объяснительный словарь синонимов : концепция и типы информации / Ю. Д. Апресян // Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. Проспект / Ю. Д. Апресян, О. Ю. Богуславская, И. Б. Левонтина, Е. В. Урысон. – М. : Русские словари, 1995. – С. 7-118.
2. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5-32.
3. Болдырев Н. Н. О функционально-семиологическом подходе к анализу языковых единиц / Н. Н. Болдырев // Когнитивная лингвистика: современное состояние и перспективы развития. – Тамбов, 1998. – Ч. 1. – С. 3-4.

4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
5. Кононенко М. Мова у контексті культури : монографія. – К.-Івано-Франківськ : Плай, 2008. – 390 с.
6. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М. : РАН Институт языкоznания, 1997. – 327 с.
7. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 261 с.
8. Мартинюк А. П. Концепт у дискурсивній парадигмі / А. П. Мартинюк // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків : Харківський національний університет ім. В. Н. Карабіна. – 2006. – № 725. – С. 9-12.
9. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підруч. / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
11. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 2004. – 345 с.
12. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
13. Українські народні пісні : у 2 кн. – К. : Мистецтво, 1955. – Кн. 2. – 415 с.
14. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : енциклопедичний словник / І. Б. Штерн. – К. : АртЕК, 1998. – 336 с.

УДК 811.111:81'373

КОНЦЕПТОСФЕРА “ЛЮДИНА” ТА ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ЇЇ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ В НОРТУМБЕРЛЕНДСЬКОМУ ДІАЛЕКТІ

Романюк Н. М., студент

Запорізький національний університет

У статті розглянута концептосфера “Людина” та лексичні засоби її вербалізації в нортумберлендському діалекті. Виділені концепти представлені і локальними лексичними одиницями, і тими, що мають відповідники в літературній мові.

Ключові слова: концептосфера, концепт, діалектний концепт, лексичні одиниці, діалект.

Романюк Н. М. КОНЦЕПТОСФЕРА “ЧЕЛОВЕК” И ЛЕКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ЕЁ ВЕРБАЛИЗАЦИИ В НОРТУМБЕРЛЕНДСКОМ ДІАЛЕКТЕ / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье рассматривается концептосфера “Человек” и лексические средства ее вербализации в нортумберлендском диалекте. Выделенные концепты представлены как локальными лексическими единицами, так и имеющими аналоги в литературном языке.

Ключевые слова: концептосфера, концепт, диалектный концепт, лексические единицы, диалект.

Romaniuk N. M. CONCEPTOSPHERE “HUMAN” AND LEXICAL MEANS OF ITS VERBALIZATION IN NORTHUMBRIAN DIALECT / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article considers the conceptosphere “Human” and lexical means of its verbalization in Northumbrian dialect. Singled out concepts represent both local lexical units, and those that have variants in the standard language.

Key words: conceptosphere, concept, dialect concept, lexical means, dialect.

Ще в XIX ст. були зроблені перші спроби визначити основну одиницю ментальності. Лінгвісти й філософи писали про “внутрішню форму” (О. Потебня), “позачасовий зміст” (С. Франк), “принципове значення” (О. Лосєв) і власне про концепт (С. Аскольдов-Алексеев). Різні дефініції концепту дозволяють виділити його інваріантні ознаки: 1) це мінімальна одиниця людського досвіду, що вербалізується з допомогою слова; 2) це основна одиниця обробки, збереження й передачі знань; 3) концепт має рухомі межі та конкретні функції; 4) концепт соціальний, його асоціативне поле зумовлює його прагматику;